

зицій державних органів і організацій, особливо якщо це відноситься до їх компетенції.

Депутат, обраний за партійними списками, підзвітний не народу, а своїй партії. Тобто, депутат, обраний за мажоритарною системою, повинен звітувати перед своїми виборцями, а обраний за пропорційною системою повинен займатися виключно політикою. Законодавець не робить розмежування статусу народних депутатів, обраних за різними виборчими системами, але зазначену колізію варто вирішувати шляхом чіткого законодавчого закріплення відповідальності народних депутатів перед виборцями, народом.

7. Принцип гарантованості статусу народного представника. Правовий статус українського парламентаря закріплений, насамперед, в Основному Законі країни. Конституцією встановлені найбільше важливі положення, які стосуються статусу народного депутата України.

Таким чином, перераховані принципи складають основу діяльності народного депутата України. З'ясування ролі парламенту в демократичному суспільстві, статусу народного депутата України є не просто науковою, політологічною або правовою проблемою. Це – базові цінності будь-якої цивілізованої держави. І від того, наскільки українська нація розуміє роль парламенту і парламентаря, залежить те, який шлях вона обере для побудови свого суспільства і держави.

Список літератури: 1. Конституція України // ВВР України. 1996. № 30. 2. Про статус народного депутата України: Закон України від 3 червня 1992 р. // ВВР України. 1993. № 3. 3. Про відкликання народного депутата України: Закон України від 19 жовтня 1995 р. // ВВР України. 1995. № 41. 4. Про вибори народного депутата України: Закон України від 24 вересня 1997 р. // ВВР України. 1997. № 43. 5. Регламент Верховної Ради України від 27 липня 1994 р. // ВВР України. 1994. № 35. 6. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно – правові проблеми). К., 2002.

Надійшла до редколегії 10.08.04

В.Д. Гапотій

ФЕДЕРАЛІЗМ ЯК ФАКТОР, ЩО ВПЛИВАЄ НА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Як відомо, суверенітет є політико-правовою властивістю держави, що виникла історично, в умовах формування централізованих європейських держав, подолання феодальної роздробленості та виходу державної влади з підпорядкування католицькій церкві. Історичні умови виникнення ідеї державного суверенітету наклали свій відбиток на його сприймання як явища абсолютного, нічим не обмеженого, такого, що підкреслює особливу (навіть надприродну) роль держави у розвитку цивілізації. Такі уявлення були цілком виправданими у тих конкретних умовах. Але в подальшому теорія та практика суверенітету зазнала суттєвого впливу з боку тих процесів, що відбувалися в суспільстві протягом останніх століть. Змінилися уявлення про державу, її сутність та призначення; з'явилися нові політико-

правові форми організації суспільства; трансформувалися погляди про статус особи, її місце та роль у суспільстві; виникли численні концепції праворозуміння; змінилася міжнародна обстановка тощо. Все це значною мірою відкоригувало розуміння цього складного феномену, яким, безперечно, є державний суверенітет.

На нашу думку, одним із суттєвих чинників, що спричинив трансформацію теоретичних уявлень та практичного втілення концепції державного суверенітету, є розвиток форм державного устрою.

Територіальна (чи адміністративно-територіальна) організація публічно-політичної влади з моменту виникнення ідеї суверенітету зазнала суттєвих змін. Перш за все мова йде про виникнення складних, союзних держав – федерацій. З їх появою з'являється необхідність встановлення співвідношення між владою суб'єктів федерації та центром. Виникає питання – яку ж владу у складній державі слід вважати суверенною? Всі спроби відповіді на дане питання можна розподілити на три групи [1, с.42]:

1) теорія розподіленого (подвійного) суверенітету. Вона виникла у XVIII ст. у зв'язку з утворенням США та пов'язана з іменами Дж. Едісона, А. Гамільтона, А. Токвіля. Прибічники цієї теорії розглядають розподіл суверенітету в дусі розподілу компетенції між федерацією та її суб'єктами. Наприклад, А. Токвіль писав, що при створенні США необхідно було поділити суверенітет для того, щоб держави, котрі утворили союз, продовжували мати самоврядування у всьому, що стосується їх внутрішнього добробуту, а нація в цілому, представлена союзом, не припиняла би при цьому складати одне органічне ціле та задовольняти свої загальні потреби [2, с.554].

В Німеччині схожі погляди відстоювали Г. Вайц та Ю. Шталь. Перший вважав, що суверенітет належить і федерації, і державам-членам, кожній у своїй сфері. До компетенції центральної федеральної влади він відносив зовнішні зносини, право війни та миру, союзів, договорів, дипломатичного представництва, встановлення одиниць виміру, карбування монети, видачу патентів; до компетенції штатів – розвиток адміністрації, науки, церковні питання. На думку Ю. Штала, «тільки там існує федеративна держава, де суверенітет не належить ні одному, ні іншому, а обом, і колективній державі (центральної владі) і окремій державі (владі окремих держав), кожній в його сфері» [3, с.273–275].

Заслужують на увагу також погляди Г. Кельзена. Він вважав, що між федеративною державою, що розуміється як спільна держава, і державами-членами складаються відносини, котрі мають особливий характер. Це не відносини підпорядкування і владарювання, це – відносини кооперації. Подібні ідеї кооперативного федералізму є досить розповсюдженими у Західній Європі [4, с.5].

Подібні погляди базуються на переконанні в юридичній незнищеності держав-членів. Воно втілене у формулі Верховного Суду США, котрий свого часу охарактеризував північноамериканську федерацію як незнищений Союз, створений з незнищуваних одиниць [5, с.303]. Разом з тим, досить часто прибічники концепції подвійного суверенітету все ж підкреслюють, що суверенітет союзу є «вторинним» він відрізняється від суверенітету суб'єктів федерації тим, що він може зникнути внаслідок розпаду союзу [4, с.6].

Особливе місце посідає синтетична теорія А.С. Яценка. У федеральній державі він виділяє три рівні влади: – місцеву владу політичних общин (штатів, кантонів, провінцій, держав), яка не є цілком верховною та незалежною, але вона бере участь як динамічна частина в утворенні загального суверенітету; – центральну владу союзу, яка також не має всю повноту державного суверенітету і не виражає собою волі федеральної держави як цілої, а як органічна частина бере участь у створенні загального суверенітету; – і нарешті загальнодержавну владу, котра представляє федеральну державу у всій її цілісності; ця влада є суверенною і утворюється вона із узгодженого рішення місцевих і центральних влад [3, с.319].

Серед сучасних прибічників концепції подвійного суверенітету можна згадати Є.Т. Усенка, котрий підкреслює, що суверенітет за своєю суттю – незалежна державна влада, не підпорядкована владі іншої держави. Тому, якщо у федерації відбувається не підпорядкування однієї державної влади іншій, а розподіл компетенції владарювання на території, що належить і члену федерації, і одночасно є частиною федеральної території, то кожен із суб'єктів владарювання (союз і республіка) виступає на даній території як суверен, здійснюючи свою владу незалежно в рамках своєї компетенції [4, с.22].

2) Теорія єдиного суверенітету федерації при збереженні державності її членів. Даний підхід базується на переконанні, що суверенітет не підлягає ніякому дробленню або розподілу і повинен належати цілому (федерації), але, разом з тим, від цього суб'єкти федерації не припиняють бути державами. Таким чином, відстоюється теза про існування несuverенних держав. Подібні погляди досить чітко висловив Ф.Ф. Кокошкін: «Союзна держава або федерація є складна держава, тобто держава, що сама складається з держав. Держави, що входять до складу федерації, підкоряються владі федерації, тобто того цілого, котре вони утворюють, але, тим не менш, зберігають державний характер; їхня влада самостійна, але не суверенна» [6, с.150–151].

Серед тих, хто підтримував даний підхід, можна назвати, наприклад, П. Лабанда, Г. Еллінека, Я.М. Магазинера. Так, П. Лабанд вважав, що у федерації воля союзної держави відрізняється від волі її членів: вона не є сумою їх волей. Це незалежна від них воля, навіть якщо вони сприяли її формуванню. «Права федеральної держави є не правами членів-держав, а правами держави над членами» – писав Лабанд. Кожна держава, що входить до складу федерації, не суверенна, але разом з іншими державами-членами вона утворює федеральний суверенітет [1, с.36–37]. Г. Еллінек також переконаний, що окремі держави, які входять до складу союзної держави, не є суверенними; але вони зберігають свій державний характер у тих сферах, які не віднесені до компетенції союзу. Найвищим органам їх державної влади як еквівалент суверенітету надана можливість більш-менш широкої участі у здійсненні державної влади колективної держави [7, с.728-731]. Я.М. Магазинер, відстоюючи державність членів федерації, акцентує увагу на тому, що вони мають основну властивість будь-якої держави – власну, ні від кого не отриману, першоджерельну владу; це влада вільного самоврядування в межах, встановлених для себе самою державою при вступі до союзу. Для існування держави немає необхідності обов'язково мати суверенну, верховну владу; достатньо, щоб державна влада, обмежена

даною територією, була первинною, з принципово безмежною компетенцією, тобто щоб вона мала право на все, від чого сама не відмовилась при вступі до союзу [8, с.118–119].

М.І. Палієнко також переконаний в тому, що суб'єкти федерації перестають бути суверенними, оскільки підпорядковані в ряді відносин загальної державі, її примусовій владі. Вони не можуть відмовитись виконувати розпорядження союзної влади, посилаючись на свій суверенітет. Разом з тим, вони зберігають свою державність, самостійно приймають свою конституцію, свої закони, мають власні законодавчі, урядові та судові установи, власне громадянство та власну територію [9, с.43–44].

3) Теорія єдиного суверенітету та єдиної державності у федерації. Прибічники даного підходу переконані не лише в тому, що суверенітет є неподільним, але й в тому, що не може існувати держави в державі. Так, Ч. Уїллоубі переконаний, що утворення федерації передбачає ліквідацію держав, котрі входять до її складу. «Там, де відбувається подібне злиття суверенних держав і створення єдиного нового суверенного утворення, первинні держави повинні розглядатися як зниклі, а ті політичні утворення, які продовжують носити їх ім'я і неначе продовжують їх існування, повинні розглядатися як нові політичні утворення, що володіють істотною відмінною природою. Це не суверенні утворення, які, з погляду конституційного права, є створенням нової суверенної держави і мають юридичний статут лише постільки, поскільки вони розглядаються як продукти її волі» . Уїллоубі співчутливо цитує слова Лінкольна: «Союз старше будь-якого з штатів, і на ділі він їх створив як штати. Конвенти штатів регулюються Конституцією як органи федерації, а не штатів» [5, с.300–301].

На думку Г.В. Александренка, суб'єкти федерації не є державами, вони являють собою «державоподібні утворення», котрі займають проміжне місце між звичайною державою і провінцією або областю унітарної держави. Від держави ці «державоподібні утворення» відрізняються відсутністю суверенітету, а від адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави – наявністю таких повноважень, якими останні, як правило, не наділені (прийняття власної конституції, законодавства тощо) [10, с.51].

Н.А. Ушаков не бачить особливої різниці між унітарними та федеративними державами. Різниця лише в найменуванні територіальних підрозділів та їх правових актів. Члени федерації приймають власні конституції, мають свої уряди, і це створює ілюзію того, що вони по своїй суті є державами. Однак вони такими не виступають, оскільки їх повноваження походять не від їхньої самотності, котра виражається поняттям «суверенітет», а визначаються правовими приписами федерального законодавства. Вони не мають верховенства в межах своєї території, оскільки можуть приймати лише такі акти, що не суперечить федеральним законам. До того ж, їхні кордони не є державними кордонами, вони можуть вільно перетинатися особами, що знаходяться на території федерації [11, с.43].

М. Зейдель підходить до даного питання з іншого боку – він взагалі відкидає існування федерацій. Його позиція така, що ті політичні утворення, котрі називаються федераціями, слід вважати або унітарними державами, або конфедераціями. Якщо союз держав утворився внаслідок договору, то

це є конфедерація, і окремі суб'єкти зберігають свій суверенітет. Союзна влада не є вищою, а лише колективною владою урядів держав-членів [1, с.35].

На нашу думку, перший підхід з розглянутих нами є неприйнятним з тієї причини, що суверенітет – це явище єдине і неподільне, яке об'єднує в собі внутрішні та зовнішні властивості вищої державної влади. Якщо визнати наявність суверенітету і у федерації, і у її членів, це буде означати не лише розірвання єдиної сутності суверенітету, а й відокремлення його внутрішніх складових від зовнішніх. Але не існує внутрішнього та зовнішнього суверенітету, дані аспекти тільки в своїй єдності утворюють суверенну владу. Цікавим у цьому зв'язку є те, що Конституційний Суд РФ не визнає суверенітету суб'єктів Російської Федерації. У своїх рішеннях від 1 та 27 червня 2000 р. він зазначив, що Конституція РФ не передбачає якого-небудь іншого державного суверенітету, окрім суверенітету Російської Федерації. Суверенітет РФ виключає існування двох рівнів суверенних влад, що знаходяться в єдиній системі державної влади, які були б наділені верховенством та незалежністю [12, с.4].

Другий підхід може бути прийнятий лише у тому випадку, якщо погодитись з можливістю існування несуперечливих держав. Багато авторів в цьому сенсі є непослідовними, коли вони серед обов'язкових ознак держави називають суверенітет, а потім визначають федерацію як союзню державу, суб'єкти якої мають певні ознаки суверенітету. Але суверенітет або є, або його нема, тому якщо мова йде лише про окремі «ознаки суверенітету», то це означає, що суверенітету нема взагалі. Отже, визнати суб'єкти федерації державами можна лише за однієї умови – що вони існують як держави без суверенітету. Втім, хоча держава, як особлива організація публічно-політичної влади, не була суверенною з самого моменту її виникнення, але в сучасних умовах суверенітет є обов'язковою властивістю держави. Ці міркування не дозволяють нам погодитись і з даним підходом.

Отже, більш послідовною є третя позиція, згідно з якою на одній території не лише не може бути двох суверенних влад, але й двох держав. Суб'єкти федерації є в цьому випадку державними утвореннями, які не мають суверенітету. Слід погодитись з висловленою в літературі думкою, що поняття «державне утворення» є більш вдалим, ніж поняття «державоподібне утворення». Останній термін характеризує лише зовнішню схожість відповідних суб'єктів з державою, а перший говорить про те, що вони мають реальні риси державності (територія, законодавство та ін.), але їхня державність є незавершеною [1, с.127].

На нашу думку, при розгляді федерації слід говорити не про суверенітет суб'єкта федерації, а про суверенітет народу, котрий проживає на території даного суб'єкта федерації. Коли відповідний народ дає згоду на утворення федерації, він тим самим сигналізує про свою відмову від реалізації свого права створити власну суверенну державу. Якщо ж народ на референдумі прийме рішення про вихід з федерації, тільки після цього можна говорити про створення окремої суверенної держави.

Таким чином, реальна федерація може існувати лише за умов згоди на це населення тих держав, котрі об'єднуються. Повинна бути явно виражена

згода на зближення даних народів. Можна погодитись з А.С. Ященком у тому, що якщо у суспільстві нема достатнього устремління до єдності, воно не може бути побудоване на федеративному принципі [3, с.371]. В основі федерації повинно бути бажання жити разом, а не намагання дистанціюватися один від одного. Саме тому була невдалою спроба реформування СРСР, оскільки його напрямок був зворотнім – не в напрямку більш щільних зв'язків між республіками, а в напрямку до відокремлення. Відцентрові тенденції дуже важко зупинити федералізацією унітарної держави, якою фактично і був СРСР.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що розуміння державного суверенітету в сучасних умовах суттєво трансформувалося в бік його юридизації. І одним із факторів, що спричинили зміну сутності суверенітету держави (наприклад розвиток форм правління; децентралізація та деконцентрація державної влади; розвиток права як загальносоціального явища; розвиток міжнародного права; розвиток прав людини; поглиблення загальносвітових процесів глобалізації), є розвиток форм державного устрою. Під впливом даних факторів категорія суверенітету втратила своє значення характеристики влади, яка є абсолютною, нічим не обмеженою. Суверенітет держави сьогодні слід розглядати в контексті сучасних юридичних, суб'єктно-об'єктних міркувань, з урахуванням того, що держава є не виключним актором владарювання, а одним з рівноправних суб'єктів права як у національному, так і у глобальному вимірі.

Список літератури: 1. Тэпс Д. Концептуальные основы федерализма. СПб., 2002. 2. Токвиль А. Демократия в Америке. М., 1992.. 3. Ященко А.С. Теория федерализма: опыт синтетической теории права и государства. Юрьев, 1912. 4. Суверенитет в государственном и международном праве. «Круглый стол» журнала «Советское государство и право» // Советское государство и право. 1991. №5. 5. Левин И.Д. Суверенитет. СПб., 2003. 6. Кокошкин Ф.Ф. Русское государственное право. СПб., Т.2. 1908. 7. Еллинек Г. Общее учение о государстве. СПб., 2004. 8. Магазинер Я.М. Лекции по государственному праву (общее государственное право). Пг., 1919. 9. Палиенко Н.И. Конфедерации, федерации и Союз Советских Социалистических Республик. К., 1926. 10. Александренко Г.В. Буржуазный федерализм: Критический анализ буржуазных федераций и буржуазных теорий федерализма. К., 1962. 11. Ушаков Н.А. Государство в системе международно-правового регулирования. М., 1997. 12. Черепанов В.А. О суверенности субъекта РФ // Закон и право. 2003. №9.

Надійшла до редколегії 20.09.04